

A MAGYAROK

HŐIÖK

**A MAGYAROK
HOLOK
KISENCIKL**

A koncepciót kialakította, sz

Gerő A

A fejezet

Bolgár Dániel

Szerkesztő

Gerő János

Szakmai szempontok

Csorba István

Koordinátor

Nagy Zoltán

Korrekció

Lantos Zoltán

Borítókép

Pella Csilla

III. ZSIDÓK ÉS SZÁMOK

Statisztika
(1867-

Bolgár

Bevezetés

Bibliográfia

1. Népszámszám: izraeliták, a legnagyobb izraelita népességű települések, zsidónak minősülő

Értelmező megjegyzések

Adatok

- a) *Izraeliták*
- b) *A legnagyobb izraelita népességű települések*
- c) *Zsidónak minősülő és zsidó származású nem izraeliták*
- d) *Vallási irányzatok (ortodox, neológ, status quo)*

Az adatok jelentése

Bibliográfia

2. Népmozgalom és a népesség összetétele: számított népesség, születés, halálozás, házasodás, e népmozgalma, korösszetétel, családi állapot

Értelmező megjegyzések

- b) *Születés*
- e) *Természetes szaporodás*
- f) *Házasodás*
- g) *Vándorlás*
- h) *Az ortodox, neológ és status quo hitközségek népmozgalma*

Az adatok jelentése

Bibliográfia

3. Településtípus: város és falu, belterület és külterület

Értelmező megjegyzések

Adatok

- a) *Város és falu*
- b) *Belterület és külterület*

Az adatok jelentése

Bibliográfia

4. Műveltség: írni és olvasni tudás, iskolai végzettség

Értelmező megjegyzések

Adatok

- a) *Írni és olvasni tudás*
- b) *Iskolai végzettség*

Az adatok jelentése

Bibliográfia

5. Oktatás: a tankötelezettség teljesítése, tanulók, érettségizettek

Értelmező megjegyzések

Adatok

- a) *Háztulajdon*
- b) *Földtulajdon, földbérlet*
- c) *Nagyvállalati tulajdon*
- d) *Gyárak és bányák*
- e) *Adózás*

Az adatok jelentése

Bibliográfia

13. Biológiai jólét: halandósági tábla, várható élettartam, halvaszületés, csecsemő- és gyermek

Értelmező megjegyzések

Adatok

- a) *Halandósági táblák, várható és medián élettartam*
- d) *Gyermekhalandóság*
- f) *Rákhalandóság*
- g) *A halálokok összetétele a gyermekkorukban elhalálozottaknál*
- h) *Érzéki, értelmi és testi fogyatkozásban szenvedők*
- i) *Kórházban kezelt betegek*
- j) *Elmegyógyintézetben ápoltak*
- k) *Daganatosok*
- l) *Cukorbeteg*
- m) *Alkoholisták*
- n) *Orvosi kezelésben részesült elhalálozottak*

Az adatok jelentése

Bibliográfia

14. Morálstatisztika: bűnözés, öngyilkosság, házasságon kívüli születés, válás

Adatok

- a) *Bűnözés*
- b) *Öngyilkosság*
- c) *Házasságon kívüli születés*
- d) *Válás*

Az adatok jelentése

Bibliográfia

15. Táblázatok jegyzéke

16. Diagramok jegyzéke

Bevezetés

Ebben a kisenciklopédiában az *Antiszemita értelmező zsebszótár* című rész szolgál arra, hogy az olvasó vagyis azzal, amit a hajdaniak a holokauszt idején és az azt megelőző évtizedekben *tudni véltek* a zsidó emancipáció és a holokauszt közötti korszak realitásainak világát is bebarangolhassa, betekintést kapjon a világba. A „kíséreljük meg összegyűjteni mindazt az ismeretanyagot, ami Magyarországon a holokauszt (volna) maguknak a zsidókról kialakított értelmezésüket.

Egy nagyobb embercsoport viszonyainak megragadása tömeges megfigyelést igényel, ezért akik meg akarják ismerni, meg kell járni. Ez már csak azért is indokolt, mert a zsidókérdés-vitában egykor résztvevők is láthatóan úgy gondoltak, hogy a helytelensége mellett észszerűen a számok nyelvén, a zsidókról (és nem zsidókról) statisztikai adatok segítségével indokolások, illetve a zsidó hitközségek kísérletei a zsidótörvények elfogadásának megakadályozására.

Az alábbi összeállítás arra törekszik, hogy bemutassa – ha nem is a teljesség igényével, de legalább részben – a zsidókról és nem zsidókról a holokauszt előtt előállított, majd publikált. Az adattár csak az egész Magyarországra vonatkozó a holokausztig tartó időszakból. Minden táblázat, ahol más nincs jelezve, Magyarországra vonatkozó források a Központi Statisztikai Hivatal által végrehajtott népszámlálások kötetei, a KSH rendszeresen közzéteszi és tartalmazza, továbbá egyes minisztériumi adatközlések. Engedékenyen határoztuk meg, mit tekintünk a KSH munkatársainak nem KSH-kiadványokban közzétett adatait, más szerzőknek a jelek szerint a hivatkozott közleményeit is feldolgozzuk. A nem hivatalos kortárs (például hitközségi, társadalomtudományos) terjeszkedik ki. Az egykori hivatalos statisztikai adatgyűjtés által előállított, de hivatalosan sosem publikáltak.

Az adattár nemcsak átvesz számokat a publikált statisztikákból, hanem minden témakör esetében a rendelkezésre álló számokból új adatokat számol ki, és törekszik minél hosszabb idősorokat létrehozni. (Hogy milyen mértékben, az a százalékosan kifejezni a publikált nyers számokat. A másik véglet az, amikor halandósági táblát szerkesztünk az alakulásáról.) Másrészt nagy hangsúlyt helyez az adattár arra, hogy lehetőleg tisztázza az adatoknak az elengedhetetlenek jelentésük megértéséhez. Nemcsak a holokauszt időpontjában a zsidókról rendelkezésre álló adatok, hanem az előállítottak. (Erre szolgálnak a fejezetek elején az *Értelmező megjegyzések* című alfejezetek. Ezek a megjegyzések bármilyen felekezet 1945 előtti viszonyainak kutatása során hasznosíthatók.) Harmadrészt az adattár a zsidókról és nem zsidókról.

Az adattár különlegessége, hogy mintegy rávetíti a zsidótörvények és a holokauszt korszakában Magyarországra, amelyről ez jellemzően idegen volt. Ez annyit tesz, hogy minden témakörrel zsidó/nem zsidó bontásban a hivatalos felmérés, az 1941. évi népszámlálás kísérlete meg, az is sikertelenül. Ezért jobb híján felhívjuk a figyelmüket az eredményeikhez hasonlítjuk az izraelitákéit. Ez a gyakorlatban annyit tesz, hogy a statisztikai kiadványok összes többi felekezet¹ és a felekezeten kívüliek összesített eredményeivel állítjuk szembe. Amikor zsidókról vagy keresztényekről beszélünk, azon nem izraelitákat kell érteni.

Ilyen megközelítésű, a világot izraelitákra és nem izraelitákra osztó, átfogó statisztikai munkák a *A zsidóság térfoglalása Magyarországon*, majd 1938-ban *A csonkamagyarországi zsidóság a statisztika tükrében* az összeállításban, másrészt azok összeválogatása és értelmezése erősen irányzott. Hogy Kovács nemcsak a statisztikai meggyőződése befolyásolta. Így válhatott a később megjelent kötete az úgynevezett első zsidótörvények adatainak beszámolóként az érdeklődők és kutatók ezeket a munkákat. Ennek az lehet az oka, hogy az eredeti statisztikai munkák talán Kovács Alajos műveit is helyettesíti mint adattárakat.

Statisztikai adattárunk témakörönként halad. Minden témakör tárgyalása az adatok megértéséhez szükséges bemutatás után következik. A harmadik szakasz a táblázatokból levont következtetéseket és az adatakhoz kapcsolódó szakirodalmat tartalmazó bibliográfia zárja. Az egyszerűség kedvéért a Központi Statisztikai Hivatal nélkül az éppen aktuális hivatalos elnevezésre.

Bibliográfia

- Karády Viktor: A magyar nemzetiségi statisztika a „zsidó térfoglalásig” és az „őrségváltásig”. *Socio*
- Karády Viktor: A felekezeti és nemzetiségi statisztikák ideológiai funkciói a posztfeudális Magyarországon. *Kiadó, Replika Könyvek*, Budapest, 2020, 425–468.
- Kovács Alajos: *A zsidóság térfoglalása Magyarországon*. Szerzői kiadás, Budapest, 1922.
- Kovács Alajos: A katolikusok statisztikája Csonkamagyarországon. *Magyar Katolikus Almanach*, 19
- Kovács Alajos: *A csonkamagyarországi zsidóság a statisztika tükrében*. Egyesült Keresztény Magyar
- Lencsés Ákos: *A statisztikai adatszabályozás módszerei a kezdetektől napjainkig Magyarországon*. *Könyvtárának Közleményei*, 43., *A Statisztika Története*, 5., Budapest, 2020.
- Nagy Péter Tibor: A felekezeti statisztika a népszámlálásban és a szociológiában. *Kisebbségkutatás*,
- Sebők László: A magyarországi zsidóság a számok tükrében. *Rubicon, Online plusz*, 2013, 24, 4. <http://www.rubicon.hu/magyarorszag> (2021. 05. 31.) (A jegyzetben: Sebők László 2013a.)
- Sebők László: Zsidók Budapesten. *Rubicon, Online plusz*, 2013, 24, 4. <http://www.rubicon.hu/magyarorszag>
- Somogyi, Stefano: *Aspetti demografici dei gruppi confessionali in Ungheria con particolare riguardo ai* (A jegyzetben: Stefano Somogyi 1936.)
- Zeke Gyula: Statisztikai mellékletek (1735–1949). In Lendvai L. Ferenc – Sohár Anikó – Horváth P. *Vallástudományi tanulmányok*, 4., Budapest, 1990, 185–199. (A jegyzetben: Zeke Gyula 1990.)

1. Népszámszám: izraeliták, a legnagyobb izraelita népességű települések (ortodox, neológ, status quo)

Értelmező megjegyzések

Az izraelita és nem izraelita népesség létszámáról az időről időre megtartott népszámlálások adtak képet. A népesség számbavételére törekedtek, vagyis a lakosok közül azokat és ott írták össze, akik és ahol hordozták a népet. Az első magyar népszámlálás (1869) ugyan szintén rákérdezett az illetőségre, de már a *jelenlévő népesség* szóval ábrázolta többek közt felekezeti szempontból is. Vagyis mindazokat, de csakis azokat értette bele a népszámlálásba, akik ott éltek, összeírva, ahol a népszámlálás eszmei időpontjában jelen volt. 1869-től a holokausztig minden egyes évben.

Az eszmei időpont fogalmára azért van szükség egy népszámlálás esetében, mert az összeírás a gyökérszemléletet kell tükrözniük, ami az eszmei időpontban fennállt. A hazai censusok eszmei időpontja rendszerint az év első napján (1901. január 1-jére) virradó éjjele volt, vagyis az évtized utolsó szilveszter éjszakája. Mindenkit ott írták össze, ahol az év első napján (1901. január 1-jére) virradó éjjele volt, vagyis az évtized utolsó szilveszter éjszakája. Mindenkit ott írták össze, ahol az év első napján a rendes lakásába visszatért, azt a lakhelyén írták össze.) Az ezután elhunytakat az eszmei időpontját a szokványostól eltérően határozták meg. Az első magyar census eszmei időpontja 1869. január 1-jére volt, mert az adatok alakulásának megfigyelése során számításba kell venni, hogy amíg két népszámlálás között van, az az év és 1941-es között pedig tíz év és egy hónap.

Az adatok értelmezésénél itt és a továbbiakban is figyelembe kell venni, hogy az ország területén az 1920-as évekig Szlavónország nélkül, de Fiume városával és kerületével együtt értjük. A megnagyobbodott ország területét az észak-erdélyi és délvidéki részekkel megnövelt trianoni terület értendő. A mai területen a párizsi békeszerződés környéki falu (Dunacsún, Horvátjárfalu, Oroszvár) kivételével.

A népesség összeírását egyes népszámlálások esetében nem minden országrészben egyszerre hajtották végre. A bácskai területeken 1921 novemberében tartották meg, de az egész országhoz hasonlóan 1920. december 31-én tartották meg, amikor az 1941. évi népszámlálás már lezajlott. A censust azonban erre a területre is kiterjesztették.

Az 1880-as és 1890-es népszámlálás ugyan közölte a katonai szolgálatban álló népesség vallási megnevezését is, de csak szlavónországi katonák összességére vonatkozóan. A Trianon előtti területen e két népszámlálás esetében nem.

A népszámlálások a népesség felekezeti összetételét községenként is közölték. Az alábbiakban a községek népszámlálási adataival, mekkora sokkot jelentett a mindennapi életben, a tapasztalás szintjén az egyes településeken. A legnagyobb volt az izraelita népesség száma, tehát amelyek életéből potenciálisan a legnagyobb emberes falvakat listázzuk a trianoni területről, amelyek népességében a legnagyobb volt az izraeliták aránya. A trianoni aránya szerint azért csak a trianoni területen rangsoroltuk a településeket, mert ha a teljes 1941. évi népszámlálási községek nevei kerültek volna a listára.

A zsidótörvények úgy rendelkeztek, hogy nem izraelita vallású személyek is számíthatnak jogilag zsidónak, utána járnak, kik lehetnek és hányan vannak a *zsidónak tekintendő nem zsidó vallásúak*. A census értelmében, vagyis az úgynevezett második zsidótörvény, tehát az 1939. évi IV. törvénycikk szerint zsidónak. (A második zsidótörvénynek megfelelően definiálták bizonyos kikötésekkel.) Ezenkívül arra is rákérdezett, hány zsidónak.

Az e két kérdésre adott válaszokat csak részlegesen ismerjük a KSH kiadványaiból. Egyfelől csak a második zsidótörvény értelmében. Ennek következtében nem ismerjük, hány izraelita felmenőjük volt, akikre a második zsidótörvény nem vonatkozott. Másfelől a felmenőkre vonatkozó kérdésre adott válaszokat az országterületre vonatkozóan nem.

A korabeli statisztikusok megkérdőjelezték mind a zsidó felmenőkre, mind a második zsidótörvény értelmében is így járnak el. A népszámlálás véleményük szerint alulbecsülhette a zsidó felmenővel bíró nem zsidó személyeket a következményektől tartva – hajlamosak lehettek eltitkolni valós helyzetüket. A népszámlálásra utasított személyekkel kell igazolni a népszámlálási kérdőpontokra adott válaszokat, ám azt is tartalmazza a népszámlálási adatok, hogy kell kitölteni a számlálólapon (17. § és 32. §). A valótlan adatot bevallókat a rendelet pénzbírsággal sújtotta.

Adatok

a) Izraeliták

1.1. táblázat A népesség száma

Terület	Polgári vagy teljes népesség	Népszámlálás időpontja
Trianon előtti	teljes	1869 ⁴
	polgári	1880
		1890
		1900
		1900
	Trianon utáni	teljes
1920 ⁵		
1930		
a Felvidék déli részével, Kárpátaljával, Észak-Erdéllyel és a Délvidékkel megnagyobbodott Trianon utáni		1941

1.2. táblázat A népesség száma a mai Magyarországon

Terület	Polgári vagy teljes népesség	Népszámlálás időpontja
mai	polgári	1880
		1890
		1900
	teljes	1910
		1920
		1930
		1941 ⁶

Megjegyzés: a táblázat a trianoni békeszerződés által kettészakított területű települések egészének adatait tartalmazza, kivételével – egészének adatait nem tartalmazza, ha kisebb részük jutott a Magyar Királyságnak.

b) A legnagyobb izraelita népességű települések

1.3. táblázat Az ötven legnagyobb izraelita népességű település a Felvidék déli részével, Kárpátaljával és a Délvidékkel megnagyobbodott Trianon utáni Magyarországon

Rangsor	Település neve	Település jogállása
1.	Budapest	szfv.
2.	Nagyvárad	tjv.
3.	Kolozsvár	tjv.
4.	Munkács	mv.
5.	Szatmárnémeti	tjv.
6.	Újpest	mv.
7.	Miskolc	tjv.
8.	Máramarossziget	mv.
9.	Kassa	tjv.
10.	Ungvár	tjv.
11.	Debrecen	tjv.
12.	Huszt	nk.
13.	Beregszász	mv.
14.	Marosvásárhely	tjv.
15.	Nyíregyháza	mv.
16.	Győr	tjv.
17.	Felsővisó	nk.

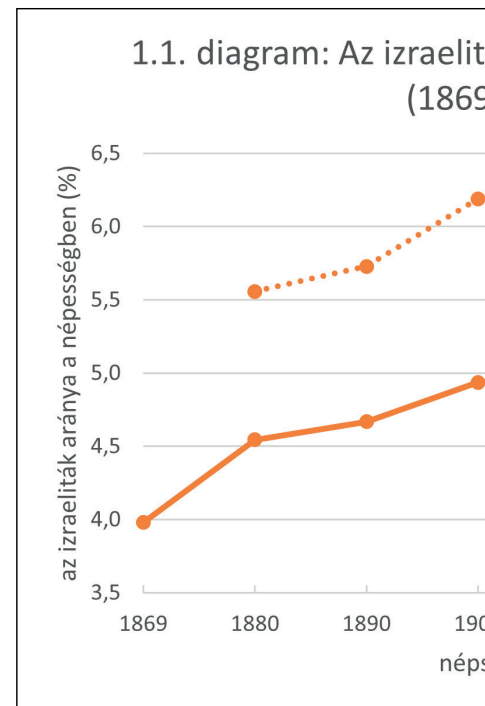
1.4. táblázat A trianoni országterület azon ötven települése, am

Rangsor	Települése neve	Települ
1.	Kisvárd	
2.	Vásárosnamény	
3.	Sátoraljaújhely	
4.	Bodrogkeresztúr	
5.	Encs	
6.	Nyírbátor	
7.	Budapest	
8.	Mátészalka	
9.	Újpest	
10.	Bonyhád	
11.	Abaújszántó	
12.	Balassagyarmat	
13.	Tokaj	
14.	Miskolc	
15.	Fehérgyarmat	
16.	Gyömöre	
17.	Tolcsva	
18.	Sziksó	
19.	Csenger	
20.	Szerencs	
21.	Szegi	
22.	Nyírmada	
23.	Putnok	
24.	Pápa	
25.	Beled	
26.	Tab	
27.	Fejércse	
28.	Olaszliszka	
29.	Jánosháza	
30.	Újfehértó	
31.	Nagykálló	
32.	Sajószentpéter	
33.	Mád	
34.	Gyöngyös	
35.	Szamossályi	
36.	Nyíregyháza	
37.	Mezőcsát	
38.	Vác	
39.	Mátyásföld	
40.	Berettyóújfalu	
41.	Nyírbogát	
42.	Gyüre	
43.	Győr	
44.	Csorna	
45.	Hógyész	
46.	Edelény	
47.	Rákoshegy	
48.	Sárospatak	
49.	Nagyecsed	
50.	Nyírdersz	

Megjegyzés: szfv. = székesfőváros, tjv. = törvényhatósági jogú város, mv. = megyei város, nk. = nagyközség, kk.

Az adatok jelentése

A dualista kori Magyarországon a zsidó vallásúak lélekszáma népszámlálásról népszámlálásra gyűjtött népességben. A Horthy-korszak éveiben viszont csökkent az izraeliták száma és aránya is.

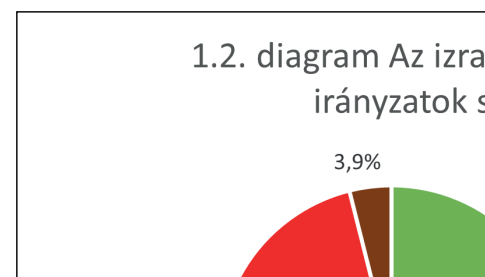
A mai országhatárokon belül a zsidók nagyobb hányadát képezték a népességnek a dualista korszakban. A tanúsága szerint a mai területen már a 20. század első évtizedében lényegében megállt a zsidó vallásúak száma.

A holokauszt számos település életében annál is nagyobb megrázkódtatást okozott, mint amit a holokauszt következtében megnagyobbodott országterületen 1941-ben, amelynek legalább 1000 zsidó vallású települést vesszük, az látszik, hogy ezeknek a községeknek majdnem pontosan a fele a trianoni területen volt. A legnépesebb zsidó közössége a törvényhatósági jogú városok közül Nagyváradnak (2. helyezés), a trianoni területen pedig a Harmadik Birodalom része lett, amikor beolvasztották Kismartonba, német nevén Eisenstadtba.

A zsidó vallású népesség százalékaránya a trianoni területen Kisvárdán (1. helyezés), a törvényhatósági jogú városok közül Miskolc (13. helyezés) volt a „legelzsidósodottabb” város.

A revízió során megszerzett területeken, különösen Kárpátalján sok település akadt, ahol jóval nagyobb volt a zsidó népesség. A holokauszt előtt, 1941-ben a rekorder ebben a műfajban Tiszakarácsonyfalva volt Máramaros vármegyében, ahol pedig a jelek szerint a pár száz lelkes Alsókismartonhegy volt a Magyar Királyságban, ahol 1880-ban volt a legnagyobb zsidó népesség.

Magyarországon a zsidótörvények korszakára a megkeresztelkedéseknek, valamint az izraeliták éltetése miatt létrejött egy olyan *nem zsidó vallású, de zsidó vallású felmenőkkel (is) rendelkező réteg*, amelynek száma a 1941-ben legalább 62 ezer részben vagy egészben zsidó származású nem izraelita élt még az országban. A revíziós sikerek során az országhoz csatolt területeken. Arra, hogy az adatsorból milyen következtetéseket lehet levonni, lásd a *Magyarországon* című fejezetet.

Bibliográfia

1888. évi 1191. eln. sz. VKM rendelet. *Rendeletek Tára*, 1888, 22, 9, 1069–1077.

A hazai zsidóság kilencven százaléka magyar nemzetiségűnek vallotta magát a legutóbbi népszámlálás alkalmán.

A Magyar Zsidók Lapja, 1943, 5, 17, 3–4.

A m. kir. miniszterelnöknek 8.558/1940. M. E. számú rendelete az 1941. évi népszámlálásra, valamint az 1940. évi népszámlálásra vonatkozóan.

Budapesti Közlöny, 1940, 74, 277, 3–28.

Az Országos Izraelita Iroda felhívása a népszámlálással kapcsolatban. *Újság*, 1930, 6, 293, 20.

Bakonyi László: A kongresszusi zsidó hitközségek statisztikája. *Magyar Zsidó Szemle*, 1936, 53, 7–10.

Bayer, Pia – Szorger, Dieter: Die Machtgreifung der Nationalsozialisten. In *Der Weg zum Anschluss*.

Landesregierung, *Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland*, 125., Eisenstadt, 2008, 54–96.

Bolgár Dániel: Zsidó vagy neológ felüliskolázottság? Iskolázottsági egyenlőtlenségek a magyarországi zsidóság körében.

55–78.

Bolgár Dániel: Ortodox és neológ zsidók a pápai polgári leányiskolában (1875–1878). *Acta Papensis*, 2019, 1, 1–10.

Bolgár Dániel: Ortodox és status quo zsidók egy kisvárosi gimnáziumban (Gyöngyös, 1933–1944).

István 70 éves. ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék, Budapest, 2019, 158–167.

Czebe Jenő: Magyar községi illetőségi jog. *Városi Szemle*, 1929, 15, 6, 1262–1284.

Don, Jehuda – Magos, George: A magyarországi zsidóság demográfiai fejlődése. Fordította Ránki Judit.

században. Tanulmányok. MTA Judaisztikai Kutatóközpont – Élet és Irodalom, Budapest, 2006, 1–10.

Emlékirat a vallás és közoktatásügyi miniszterhez az Izraelita Egyetemes Gyűlés egybehívása tárgyában.

Eppler Sándor: A budapesti zsidóság szociális munkája. *Magyar Zsidó Szemle*, 1938, 55, 1–4, 1–44.

Faragó Tamás: *Bevezetés a történeti demográfiába. I. kötet*. Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest, 2011.

Felszeghy Béla: *A községi illetőségi jog*. Kiadó nélkül, Beszterce, 1911.

Frojimovics Kinga: *Szétszakadt történelem. Zsidó vallási irányzatok Magyarországon. 1868–1950*. Budapest, 2011.

Frojimovics Kinga – Schweitzer József (szerkesztette): *Magyarországi zsidó hitközségek. 1944. április*.

MTA Judaisztikai Kutatócsoport, *Hungaria Judaica*, 6., Budapest, 1994.

Frojimovics Kinga – Schweitzer József (szerkesztette): *Magyarországi zsidó hitközségek. 1944. április*.

MTA Judaisztikai Kutatócsoport, *Hungaria Judaica*, 6., Budapest, 1994.

Karády Viktor – Palásti Mónika: Ecsetvonások a budapesti ortodoxiáról. *Budapesti Negyed*, 1995, 8, 1–2, 1–10.

Keleti Károly: *A népszámlálás*. Ráth Mór, *Statistikai Előadások*, 2., Budapest, 1869.

Kepecs József (szerkesztette): *Az 1941. évi népszámlálás. 3. Összefoglaló adatok*. KSH, Történeti Statisztikai Hivatal, Budapest, 1942.

Kepecs József (szerkesztette): *A zsidó népesség száma településenként (1840–1941)*. KSH, Budapest, 1942.

Kepecs József – Klinger András (szerkesztette): *A magyar népszámlálások előkészítése és publikációja*.

Kepecs József – Pálházy László (szerkesztette): *Magyarország településeinek vallási adatai (1880–1941)*.

Kovács Alajos: Csonka-Magyarország vallási statisztikája. *Katolikus Szemle*, 1920, 34, 9, 526–529.

Kovács Alajos: *A zsidóság térfoglalása Magyarországon*. Szerzői kiadás, Budapest, 1922.

Kovács Alajos: *A csonkamagyarországi zsidóság a statisztika tükrében*. Egyesült Keresztény Magyarok Egyesülete, Budapest, 1922.

Kovács Alajos: A keresztény vallású, de zsidó származású népesség a népszámlálás szerint. *Magyar Zsidó Szemle*, 1938, 55, 1–4, 1–44.

Kovács Benedek – Lajtai Mátyás: Magyarország vallási viszonyai a népszámlálások és egyéb lakosságkutatások alapján.

Lajtai 2020.)

Központi Statisztikai Hivatal: *Az 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községek szerint*. KSH, Budapest, 1942.

Löwenheim, Avigdor: Befogadók és kirekesztők. A Pesti Izraelita Hitközség 1904. évi alapszabály-nyilatkozata.

Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal: *A magyar szent korona országainak 1900. évi népszámlálása*.

Statisztikai Közlemények, 5., Budapest, 1907.

Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal: *A M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal munkássága (1900–1911)*.

2. Népmozgalom és a népesség összetétele: számított népesség, születés, halál, vándorlás, a vallási irányzatok népmozgalma, korösszetétel, családi állapot

Értelmező megjegyzések

A születésről, halálozásról és házasodásról, vagyis a természetes népmozgalomról már a dualista korban is szó esett, azonban szünetelt, majd 1866-ban ismét megszakadt a folytonossága. Szempontunkból kevésbé érdekes a taglalták felekezeti bontásban.

A népmozgalmi adatgyűjtés egyáltalán nem folytatódott azonnal az alkotmányosság helyreállításával, hanem ténylegesen beszereznie a népmozgalmi adatokat az 1866 és 1870 közti időszakra visszamenőleg a KSH-nak az irányú tervek ellenére az ekkor használt, szándékosan pofonegyszerű lajstromminták segítségével történt. Nem kérdezték, de az anyakönyvet vezető és az adatokat beszolgáltató lelkészét igen, és ebből követhető, hogy közölhették felekezeti bontásban a beszerzett anyagot.

Az ekkoriban használt táblázatminták a megérthetlenségig egyszerűek voltak. A lelképásztoroknak a kérdéseket a „születettek”? A halvaszületettek is azok-e vagy csak azok, akik élve? És vajon „meghaltaknak” számítottak-e ezekre kérdésekre, és a statisztikai évkönyvek is csak szemérmesen a születések és halálozások számát közölték a népmozgalmi kötetében a bevezető tanulmány bevallotta, hogy maga a KSH sem tudja, mit jelentenek a halvaszületettek emitt vagy amott (is). Mindenesetre a KSH 1875-ig úgy számolta a természetes népmozgalom fejében is így fogunk eljárni.

1877-ben – 1876-ra visszamenőleg – új, a népesedéstudomány szempontjából igényesebb népmozgalmi adatgyűjtés azonban ezután nem felvirágzott, hanem majdhogynem megszűnt. Hiába lett volna lehetséges, négy évtizedes adatgyűjtés és halálozásokról, habár a házasodásról továbbra is. 1880-tól megint elindult a vallási adatok közlése.

Történt, hogy egy lelkes orvos-statisztikus, Weszelovszky Károly publikálta egy az Akadémián tanácsot a nemzet egészségi állapota nem javul, hanem romlik, amit népmozgalmi érvekkel is igyekezett alátámasztani, nem túl szívélyesen. Weszelovszky válasza *Miképen számítja az országos statisztikai hivatal a halvaszületetteket*, hogy a KSH a statisztika csodátévő erejét felhasználva évi mintegy 10 ezer hullát támaszt fel a hazánkra, mert hogy a természetes szaporodás számolásakor nem az élveszületések számából, hanem az élve- és halvaszületettségéből, hanem mert még ez tűnhetett számukra a legjobb megoldásnak.

Az 1876-ban megújított adatgyűjtés fogalmai sem voltak ugyanis világosak. Az újonnan bevezetett születések és halvaszületéseket. A halálozásokat és a halvaszületéseket azonban megint nem. Csak annyit mondtak, hogy csak az volt, ott vannak-e a halvaszületettek a halottak között is vagy csak a születettek közt. A KSH a halvaszületettség is be vannak számolva, így az összes születettből kivonva a halálozásokból a természetes szaporodás számát olvasni, hogy amíg mostantól, vagyis 1895-től, a halvaszületetteket csak a halálozási anyakönyvbe kell beírni (*anyakönyveltetnek*).) A KSH eljárása attól volt álságos, hogy – amint Kéglly a Weszelovszkynak adott válaszában összevissza. Mint Kéglly mondta: „igenis nagyon jól tudjuk, miszerint a halva szülöttek által a nép nem nő, mert a halva szülötteket a lelkészek egy része csupán a születési, egy másik része csupán a halálozási anyakönyvbe csak úgy állapítható meg, ha a halálozás az élve és halva szülöttek együttes számából vonatik le”. Kéglly reménykedett a KSH abban, hogy a begyűjtött adatokban lévő hibák majdcsak kiegyenlítik egymást, ha a halvaszületettség mellé helyezve rekonstruálható. A KSH-t mégis bánthatta a különben lesajnált Weszelovszky kritika a halálozások különbségeként számolni. Ezt úgy vitték véghez, hogy az évkönyvbe többé be sem írták a halvaszületettség annyit, amennyi a lelkészek által a születések között kimutatott halvaszületések száma volt. Magyarán a halálozási görbét a KSH művileg lejjebb nyomta, vagy ha tetszik, az 1886 előtti görbét művileg feljebb emelte az évekre visszamenően is szépen kivonta a születések közt kimutatott halvaszületések számát a halálozások statisztikai fogalmára (élveszületés utáni kimúlás), az összegek stimmeltek. És mindez anélkül, hogy a KSH

Ha ez nem lenne elég, az 1890-es évek első felében az egyházi anyakönyvezés utolsó éveire vonatkozóan

megrokkantak-e a sebesülések vagy a betegségek következtében. Ezzel a módszerrel azonban a lakosság és a hadifoglyok, valamint a még mindig idegenben tartózkodókat lehetetlen volt feltárni, hiszen a számlálóbiztosok csak a lakosság köréből lehetett adatot szerezni, ha a jelenlévő népességből az utánuk hátra maradt hozzátartozóktól kér felvilágosítást kellett nevezni azokat a férfiakat – a vallásuk feltüntetésével –, akik a háztartás tagjai lennének, ha a háztartás még mindig hadifogságban.

A trianoni terület első világháborús vérvesztésének felmérése ezzel a módszerrel nem hozható eredményre, mert nem voltak a népszámlálás végrehajtásakor is élő hozzátartozói vagy nem Magyarországon voltak. Mivel nemcsak hanem azon kívülről, csak hozzátartozóik már átköltöztek a békeszerződés által a Magyar Királyságra, hanem az elhunyt és eltűnteket, akiknek az utolsó lakhelye az új határon kívülre esett, nem foglalta bele az ország vére. A KSH nem pontosan arról kérdezősködött, mint amiről aztán a KSH adatokat közölte. A *Magyar Statisztikai Szemle* 1920-as évfolyamán *„sebesülés folytán rokkanttá váltak”* felekezeti viszonyait ismerteti az 1920-as népszámlálás alapján (a hadifoglyok nem). Ehhez képest a sebesülésekről a számlálóbiztosok valóban a világháborúban katonáskodókat kértek fel az 1920-as évet is, azaz megélték a népszámlálást. Aki nem élte meg, az kimaradt a nyilvántartásból. A megnevezését kérte a lakosságtól a népszámlálás, hanem azt, hogy a hozzátartozók sorolják fel *„a háztartás forradalmi mozgalmakban meghaltak (holtnak nyilvánítottak), vagy eltűntek”*. A kérdőpont szövege nemcsak a háború események, például a vörös- és fehérterror áldozatait is fel kellett sorolni. A válaszokból pedig nem lehetett kideríteni. Annyit még megtehettek a KSH-ban azért, hogy az adataik lehetőleg tényleg csak a háború katonáskodókat tartalmazza, meg tudták nevezni a katonai rangját. De a Tanácsköztársaság idején külső erőkkel vívott harcokban is meghaltak.

Összességében a természetes népmozgalom számainak hitelességével, illetve teljességével kapcsolatban meg kell vizsgálni, mit jelentenek a számok. Ahhoz ugyanis, hogy például azt eldöntsük, egy adott évben a zsidó népességből, tudnunk kell azt is, éppen mekkora zsidó és nem zsidó népességből szedte az áldozatait a holokauszt egy napra vonatkozóan tudunk. A népmozgalmi adatokat a népszámlálásokéval kombinálva azonban meg lehet határozni a népessége úgy határozható meg egy időpontban, ha a legutóbbi népszámláláson mért lélekszámunkat a legutóbbi népszámlálás óta meghaltak, kitértek és kivándoroltak számát. A holokauszt előtti majd egy évszázadból ismert a természetes szaporodásukat. Az áttérési mozgalom mérlege 1896-tól meghatározható. A külső vándorlásokról a statisztika nem veszük a következő népszámlálás adatait, amiből megtudjuk, ahhoz képest, amit az áttérések és természetes szaporodás. A várt és tényleges szaporodás közti különbséget csakis a be- és kivándorlások okozták. A két népszámlálás közt eltelt évekre, hogy megkapjuk az úgynevezett számított népességszámot, a számított népességének meghatározására került sor, és hébe-hóba közölte az egyes felekezetek kiszámított népességszámát, helyesnek vélt módszerhez. Az áttéréseket egyszer sem vették figyelembe. A vándorlási különbözetet nem a múltbeli, így a népszámlálások után sosem tértek vissza a statisztikai évkönyvek népmozgalmi adatokhoz. Rendszerint tehát csupán a természetes szaporodással számolt a KSH, vagy pedig az elmúlt évtizedes természetes adta hozzá a természetes szaporodáshoz. Emiatt a következőkben kiszámítjuk az izraelita és nem izraelita népesség statisztika kezdetétől, vagyis 1866. január 1-től a holokauszt előtti utolsó népszámlálás eszmei időpontjához a legjobb elérhető számítási módszert alkalmazzuk. Az e munka végrehajtása során felmerült nagyszámú kérdés.

Zsidók és nem zsidók *vándorlásáról* több módon is képet alkothatunk. Az egyik módszer az, hogy a népmozgalmi eseményt az egyik népszámlálástól a másikig, és ha így a második népszámlálás idején a népességében abban, hogy az eltérést a vándorlás okozta (ezért hívják ezt az eltérést *vándorlási különbözetnek*). A statisztika ezúttal a vándorlás megismerésére fogjuk használni. Tehát például az izraeliták kivándorlási egyenlegéről a „fogyás” nem magyaráz meg. Ha ezt a számítást törvényhatóságokként végezzük el, akkor például a statisztika foglalkoztunk, mivel az áttérések adatai csak országosan állnak rendelkezésre.) Ha országos léptékű statisztika módszernek egyik nagy hátránya, hogy sem a bevándorlás, sem a kivándorlás mértékét nem jelzi, hanem csak az országban is, ahonnan két népszámlálás között mindenki hanyatt-homlok menekült, és csakis újjonnan érkeztek egyenleget, hogy semmit sem árul el a vándorlás földrajzáról, vagyis arról, merről jönnek és merre mennek. A statisztika megbízhatatlansága is lehet. 1896 előttre vonatkozóan pedig nincsenek statisztikák az áttérésekről.

volt, hogy az adott községből külföldre vándorolt és ugyanazon községbe később visszatért egyéneket telepedtek le, már nem kerültek be a kimutatásokba. 1932-től viszont megváltozott a helyzet, az ország átélésekor vették őket számba. A visszavándorlási statisztika megbízhatósága egyébként felettlőbb a regisztrálnia, ami nem jó előjel, ha épp a Budapesten nagy mértékben tömörülő zsidók számáról számolunk. Is tudni kell azt, amit a kivándorlókérő, vagyis hogy a KSH valójában a családfő vallása alapján a visszavándoroltak, az utolsó tartózkodási helyüket értették. A visszavándorlók fogalmába 1904-től a

A Magyarországon letelepedési engedélyt kapó vagy annak hiányában legalább három hónapja az országban élő V. törvény újraszabályozta a külföldiek letelepedésének módját. Az újonnan érkezőknek innentől kellett kérni, erkölcsi előéletüket és megélhetésük biztosítottóságát tanúsítani. Ha a hatóság mindent rendben talált, felvette az adatait, beleértve a felekezetét is. A lakhatási bizonylat nélkül Magyarországon tartózkodni nem lehetett, terjedt ki csak Budapestre, majd 1913-tól Fiumére. A lakhatási bizonylatot szerzők felekezeti összejövetel útján újonnan lakhatási bizonylatot kapók vallását közölték, ugyanis ekkortól évente meg kellett újítani a lakhatási felekezetét mutatták ki. Ezen a rendszeren a 100000/1930. számú belügyminiszteri rendelet változtatta meg, így innentől megint csak az újonnan érkező külföldiek vallását adták meg egészen 1942-ig változó módon.

A külföldi bevándorlók statisztikájának teljességi körűségével kapcsolatban is felmerültek kételyek. A statisztikai táblázatok a lakhatási bizonylat beszerzésére kötelezett családfőkön kívül a családtagok adatait is tartalmazták, családtagok vallását is kimutatták, még hozzá úgy, hogy a családtagok felekezetét azonosnak vették a bevándorló családok vallási egyöntetűségének feltételezésével zajlott az adatfeldolgozás. A statisztika a külföldi vándoroltak be. Hogy mit kell érteni azon, hogy valaki például Szerbiából vándorolt be – azt-e, hogy a „*előbbeni rendes lakhelyeként*” egy szerbiai címet adott meg –, nem ismert. Statisztikai adatlapot mindössze de csak azoknak az adatait dolgozták fel, akik korábban, más településen nem kaptak lakhatási engedélyt, belül migrált. A bevándorlók fogalmába 1907-től a dualista korszak végéig nem tartoztak bele a Horvátországban

A népesség *korösszetételére* is a népszámlálások derítettek fényt. Mindegyik census rákérdezett arra, hogy az emberek életkorát egyszerű volt kideríteni, ezért ez volt a népszámlálási statisztika legmegbízhatóbban rendszeresen panaszkodtak a népesség, különösen az idősek és a nők koráról gyűjtött adatok minőségéről. *a mi népszámlálásainknak, hanem a legtöbb külföldi állam népszámlálásának is*”. A probléma gyökere az adatgyűjtés részük hiúságból titkol, még nagyobb részüknek pedig – még hozzá a kevésbé iskolázottaknak – foglalkoztatásuk kialakításához, mint amelyet a statisztikusok kívánatosnak tartottak volna: öregnek vagy fiatalnak, tiszta vagy 20, de főleg, hogy 99 vagy 100 évesek-e.

A statisztikusok azt várták, hogy ez a helyzet nem fogja az embereket megakadályozni a válaszaikban az egyszerűbb válaszok népszerűbbek lesznek, vagyis feltűnően sok 20 és 100 évest fog kimutatni a statisztika történjen. Egyrészt a népszámlálási utasítások előírták, hogy ha az összeírt fel tud mutatni anyakönyvi adatok a számlálóbiztosnak. Sokaknak azonban nem volt, talán soha nem volt ilyen papír a keze ügyében, így a meghatározásának dolgában, hogy – a nemzetközi ajánlásoknak megfelelően – nem azt kérdezte a statisztikus a születési évet, 1880-ban és 1890-ben pedig már egyenesen a napra pontos születési dátumot kérték a statisztikusok a születési dátumot. (A születés időpontjából a feldolgozás során számolták ki a megszámláltak életkorát). A KSH egyik tisztviselője, Jekelfalussy József ezt az eljárást az 1890-es népszámlálás előtt, majd az 1900-éskor helyett a „mikor született?” kérdést beiktatni annyit tesz, hogy egy sokak számára megválaszolhatatlan kérdésre iránti vonzódást sem sikerült kigyomlálni a megszámláltakból ezzel a módszerrel, hiszen akik most 20 évesek a 0-ra végződő életkorok helyett a 0-ra végződő születési dátumok szaporodtak el. Jekelfalussy jobb helyett egészen a holokausztig a születés időpontját kellett feltüntetni. Viszont a számlálólapok kitöltéséhez az utasítás volt: az utasítás szerint, ha valaki nem tudta sem igazolni, sem megmondani, melyik évben született, akkor a hányban születhetett, majd az így kapott évszámot jegyezte fel a számlálólapra.

A korviszonyok felmérésének minőségéről a statisztikusoknak 1900-ig csak panaszszavaik voltak. Az 1910-es és 1920-as népszámlálásokról publikált kötetek viszont már az életkorra vonatkozó adatok